

LUND UNIVERSITY

Kärnan 700 år

Från kungligt borgtorn till stadssymbol

Thomasson, Joakim

Published in:
Kärnan

2020

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Thomasson, J. (2020). Kärnan 700 år: Från kungligt borgtorn till stadssymbol. I T. Kruse (Red.), *Kärnan: Från dansk riksborg till svenskt kulturarv* (s. 8-13). (Kring Kärnan; Vol. 41). Helsingborgs museer.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Joakim Thomasson

Kärnan 700 år

Från kungligt borgtorn till stadssymbol

Under vintern åren 1315 och 1316 pulsade några för oss okända dagsverksskyldiga bönder genom den ymniga snön i någon av skogarna i nordvästra Skåne. Deras ärende kom från högsta ort. De hade varit ute i samma syfte tidigare, okänt när, och de skulle komma tillbaka under flera vintrar. De skulle hugga ner ytterligare några bastanta ekar som sedan länge beskurets och vårdats för att passa till ändamålet.

De var troligen hemmahörande i några av de många nybyggen som etablerats runt om i de skogbeväxta delarna av landskapet, utanför de gamla jordbruksområdena. Allt sedan vikingatiden hade befolkningen stadigt ökat. Fler människor hade inte bara migrerat, de hade i ännu högre grad flyttat allt längre ut i utmarkerna och odlat upp tidigare otänkbara marker. Den där vintern började folk på allvar inse att det inte längre var möjligt att fortsätta. Det berodde inte på brist på land. Orsakerna fanns i klimatförändringarna. Vädret hade blivit allt mer ostadigt. 1315 års skördar var katastrofala. Eländet började efter påsk med de värsta och mest varaktiga ovädren i mannaminne.

Det regnade under hela maj, juli och augusti, och regnet följdes av ovanligt kalla och bistra höstmånader. Årets båda skördar var förstörda och hungersnöd var inte långt borta. Speciellt svårt var det för nybyggarbönderna, de pulsade hungriga genom snön. Det var slutet på en period med gynnsamma klimatförhållanden. Det var början på vad som har kallats den lilla istiden, som medförde ödeläggelse och minskade resurser. Men en olycka kommer sällan ensam. Från och med mitten av 1300-talet och fortsättningsvis under hela 1400-talet drabbades befolkningen upprepade gånger av pestepidemier. De avtog men återkom med längre mellanrum under den följande 200-årsperioden. Ödeläggelse och befolkningsminskning vandrade hand i hand.

Dagsverken var något som vanliga människor var skyldiga att göra i utbyte mot att få rättigheter att bruka sina gårdar. De fick också lämna ifrån sig i en andel, räntor, av det som producerades på gårdarna. Ibland betalade man även i form av pengar. Bönderna som var i färd med att fälla träd vintern 1315–1316

Foto: Lovisa Andersson

gjorde det sannolikt som en del av skyldigheter gentemot riket. Kanske var de självägande bönder eller så brukade de mark som tillhörde kronan. Alldeles oavsett om det var kronan, en kyrklig institution av något slag eller en adelsperson, som tillsammans ägde de flesta markerna i Skåne, avkrävde även kyrkan en tiondel av det som producerades. Den lokala sockenkyrkan, biskopen och påven sörjde ju alla tillsammans för böndernas själavård.

Rikets uppgift var att upprätthålla freden. Monarkerna svarade för det yttre militära och det inre rättsliga beskyddet. Vid sidan av räntorna finansierades riket genom beskattning. Tullar, böter och andra avgifter gick på detta sätt till kronan. Vile invånarna i byarna exempelvis fälla träd i skogen, fiska lax i de större vattendragen eller växla in gamla mynt till giltiga nya, fick de betala till kronan. I Norden var även handel, för det mesta, något som tillhörde rikets rättigheter. Medan bönderna betalade till markägaren fick stadsinvånarna betala skatt till kronan. Men en betydande del av kronans rikedomar kom från plundring av framförallt slavisk- och baltisktalande befolkningar.

Detta feodala system var omtvistat. När kyrka och överhet ville iståndsätta en samhällelig arbetsdelning mellan de som bad, de som krigade och de som arbetade var det långt ifrån alla som höll med. De skriftliga källorna innehåller inte utsagor från alla de klagomål som togs upp vid tingsmötena, som var den första klagoinstansen på den tiden. De många inhemska väpnade uppror och resningar mot orättvisorna, som trots allt beskrivs i bevarade dokument, var av allt att döma endast toppen på isberget. Helsingborg var skådeplatsen för några, exempelvis upproret mot ärkebiskop Absalon i slutet av 1100-talet och belägringarna av borgen vid de dåvarande monarkernas vistelser i Helsingborg år 1249 och 1263.

Det feodala systemet var också krigiskt. Rikets, monarkernas, adelns och kyrkans prestige, ära och rikedomar var en växelverkan mellan förmågan till inre exploatering genom räntor och skatter och yttre tillägnelse genom krig och plundringar. Vid sidan av ständiga försök att höja avgifterna och påtvinga nya skattepålagor gentemot bönderna, präglades medeltiden av väpnade tronstridigheter mellan potentater, mellan riket och kyrkan och inte minst av krig med yttre fiender. Det var en strid på kniven om sinande resurser i skenet av klimatförändringar och befolkningsminskning.

Medeltida brutalism

Efter att ha legat för torkning bilades ekstockarna av hantverkare. En kran användes för att lyfta de exakt avpassade bjälkarna på plats i hålrummen i de väldiga murarna. Träden som fälldes vintern 1315–1316 användes under påföljande byggsäsong till bjälklaget mellan första och andra våningsplanen vid uppförandet av en medeltida riksborg i Helsingborg. Det finns en förutsägbar rytm i byggprocessen. Avverkningen av ekstammar upprepades följande vinter. Dessa användes som bjälklag mellan andra och tredje våningarna. Om det inte varit för en brand och ombyggnader, då bjälklagen mellan de resterande tre våningarna försvann, hade detta mönster med all sannolikhet kunnat beläggas även i bjälkarna mellan de övre våningsplanen. De mödosamma byggnadsarbetena pågick i fem eller sex år. Den nya riksborgen, med tornet som idag benämns Kärnan, bör ha stått klar för cirka 700 år sedan: omkring år 1320.

Det nya tornet var del av en betydande upprustning av borgen. Den moderna borganläggningen var fjärran från den kungsgård som etablerats under 1000-talet. Utvecklingen från kungsgård till riksborg

speglas i hur den finansierades. Till att börja med svarade bönderna i det kringliggande Luggude härad för intäkterna och dagsverksskyldigheterna. Det skriftliga källmaterialet från medeltiden är fragmenterat och det är långa tidsavstånd mellan källorna. I Kung Valdemars jordebok, skriven år 1231, framgår att borglänet bestod av tre härader. År 1369 bestod det av sex, år 1486 av åtta samt under åren 1508–1523 av hela nio härader. Tendensen är med andra ord att länet blev allt större. Detta hände inte bara runt borgen i Helsingborg. Rikets makt koncentrerades till några få kraftigt befästa maktcentra som belastade allt fler människor allt mer, i stället för ett större antal, av allt att döma, obefästa men med för den tiden palatsliknande kungsgårdar jämt fördelade i häraderna.

Det något mer än 30 meter höga tornet och borgen var medeltidens motsvarighet till vad som idag skulle kännas igen som en militär betongbunker. Arkitekturen var uppenbarligen inte ämnad att pråla utan att utstråla brutalitet, fruktan, styrka, kraft och ointaglighet. Det finns få iögonfallande utvändiga arkitektoniska dekorativa detaljer. Beträktaren möts av massiva murpartier som på få platser avbryts av påtagligt oansenliga öppningar. När tornet stod klart sågs det möjligen som en synnerligen lämplig fortifikation och ur detta perspektiv kanske inbringande positiva omdömen. Det är svårt att påstå att det är eller var ett vackert torn, men det har en patina som kommit med stigande ålder. Annat är det med den kyrkliga arkitekturen. Det heliga skulle återspeglas i prakt snarare än styrka. Den jämgamla Mariakyrkan och andra gotiska kyrkor strävade liksom Kärnan uppåt, men med idealet att använda betydligt mindre bastanta och mer graciösa väggar i strävan mot himlen. Ljuset föll inte bara på den som envetet traskat genom ett slutet trapptorn och till slut nått en takterrass, som för

en besökare i Kärnan, utan det flödade också genom ansenliga vackert utformade spetsbågiga fönster med mosaiker av färgat glas.

Kärnans och borgens utformning återspeglade rikets dubbla natur och konfliktfyllda samhällsposition. Efter att ha kämpat med inbördeskrig, erövringskrig och försvarskrig förstod den dåvarande kungen Erik Menved betydelsen av välbyggda och starka borgar. Klimatförändring och befolkningsminskning skapade ökad konkurrens om sinande resurser. Det yttre militära och det inre rättsliga beskyddet behövde upprätthållas. Påtaglig styrka och närvaro var de arkitektoniska argument som användes för att övertyga människor om riktigheten i högre räntor, fler skatter och andra typer av dagsverken. Efter att en armé från Lübeck genomfört fälttåg mot flera orter i Skåne, härjat såväl staden som borgen i Helsingborg år 1312 var det lättare att fatta beslut om att skicka ut dagsverksskyldiga bönder för att avverka ekstammar till det nya tornet. I Själlandskrönikan från år 1313 berättas det att kung Erik Menved vid denna tid såväl byggde nya fästningar som förstärkte gamla. När han avled år 1319 var det ingen av hans fjorton barn som kunde ärva tronen. De överlevde inte till vuxen ålder. Det var istället riksmarsken Ludvig Albertsen Eberstein som kunde gå upp för trapporna i det nya mäktiga tornet i Helsingborg och njuta av den milsvida utsikten. Icke desto mindre, den förstärkta borgen svarade mot monarkernas utmaningar från såväl inre som yttre oppositioner.

För invånarna i närområdet var säkert känslorna tudelade. Bönderna i länet hade direkt att göra med fogdar som krävde in räntor och skatter för deras och monarkernas räkning. De hade därför anledning att frukta och se förtryck i den förstärkta borgen. För stadsinvånarna var bilden mer mångfacetterad. Alla

som sysslade med handel, bofasta såväl som gästande personer, ville ha trygghet och säkerhet. Borgen var en övertygande manifestation av kapaciteten att upprätthålla den så viktiga marknadsfreden på torget nere i staden. Inte bara betydde närvaron av alla de människor som tjänstgjorde på borgen att handelsvolymerna ökade utan även att hantverkarna på stranden fick nya uppdrag av en stor kund. Till skillnad från landsbygdsbefolkningen lydde stadsinvånarna inte juridiskt under borgfogden. Staden styrdes av ett råd som i sin tur var direkt underställt kungen.

Skådestråk, vykort och tallrikar

Kärnan har nog aldrig varit så populär som år 1955. Under året gjordes 109 773 besök i tornet. Besökarnas syften var andra än under medeltiden, likaså prioriteringarna för att öka ändamålsenligheten. Istället för renoveringar i syfte att inreda nya vapenförråd och anpassa för nya vapensystem, vilket varit en angelägenhet för den långa raden av fogdar som residerat på borgen, tillfördes nu kapacitet för nödiga besökare med ändamålsenliga herr- och damtoaletter med vita kakelväggar indelade i bås. År 1955 var Kärnan med andra ord ett populärt besöksmål och inte längre en hotfull och fruktad medeltida militäranläggning. Precis som idag lockade tornet besökare istället för att avskräcka fiender och förtrycka invånare.

Transformeringen inleddes när hela borgen utom Kärnan revs under 1680-talet. Efter ytterligare påfrestningar i efterföljande krig, framstod tornet som ruin i en fortfarande krigsskadad, tynande och av de flesta bortglömd stad. Det var fråga om ett varaktigt övergivet och illa åtgånget torn. När staden under slutet av 1800-talet växte och nationalismen blev viktig kom Kärnan återigen i blickfånget. Det ensamma tornet blev en gemensam viktig angelägenhet för sommar-

semestrande kungligheter, fornminnesmyndigheter och stadens ledande borgerskap.

Alla involverade kunde konstatera att ruinen höll på att rasa. Räddningen var svårförlöst men förverkligades till slut. Under åren 1892 och 1893 renoverades Kärnan till sin nuvarande lätt igenkännbara och 34 meter höga skepnad. Mycket men inte allt var baserat på hur tornet en gång sett ut. Framförallt de övre delarna med krenelering och förhöjt trapporn med flagga, speglar snarare hur man på den tiden ville att tornet skulle ha sett ut. Istället för arkitektonisk brutalism inspirerades man av tidens romantiserade version av medeltida gotiska borgtorn.

Vurmandet för stadens förflutna fortsatte. Paradarkitekturen, som trängdes kring stadens huvudstråk, gestaltades i tolkningar av medeltidens gotik och renässansens klassicism. Magnus Stenbocksstatyn avtäcktes i korsningen mellan Stortorget och Drottninggatan år 1901 som en åminnelse av ett blodigt slag, som i efterhand skulle visa sig ha nationell betydelse. Terrasstrapporna från år 1903 byggdes med samma typ av tegel som användes vid Kärnans renovering och hade en passande prålig nygotisk utformning. När den stora Industri- och Slöjdtställningen öppnades samma år, fanns för första gången ett sammanhängande promenadstråk från hamnen, via Magnus Stenbocksstatyn, Stortorget och Terrasstrapporna till det nyanlagda parkområdet kring tornet: hela sträckan inramad av skådearkitektur som tittar bakåt mot fornstora dagar. Kärnan var plötsligt mitt i staden och huvudmotiv på de flesta affischer och planscher som marknadsförde utställningen. Stadens ärorika förflutna presenterades som en nationell angelägenhet, en plats av rang i ett Sverige präglad av nationalism.

Utgångspunkterna för helsingborgsutställningen år 1955, H55, var framtidens boende. Den nya moder-

nistiska arkitekturen hade inte förebilderna i det förflutna. Funkisens enkla former och ljusa färger strävade mot framtiden. Människorna tyckte om det nya och strömmade till utställningsområdet vid Norra Hamnen och Gröningen. Det kan därför tyckas motsägelsefullt att många av besökarna även tog sig till Kärnan. Det fanns visserligen funkis i tornet i form av toalett våningen, men orsakerna fanns snarare i att Kärnan allt sedan slutet av 1800-talet, i synnerhet sedan Terrasstrapporna anlades, kommit att bli bilden av Helsingborg. Tornet har reproducerats på allt ifrån vykort, prydnadstallrikar och souvenirer till varumärken och stadsvapen. Trots succén och den omtyckta arkitekturen kunde H55 inte utmana vyn från promenadstråket till Kärnan och utsikten från takterrassen. Det var svårt att besöka H55 och Helsingborg utan att också besöka Kärnan.

Bråkiga minnen

Nu, mer än 700 år sedan de där spåren i snön, är Kärnan en integrerad del av platsen Helsingborg, en nödvändighet vid ett besök i staden, men inte minst en hörnsten av identiteten helsingborgare. De dagsverkskyldiga bönderna vid den lilla istidens början skulle inte betrakta tornet som något ärorikt och skönt, det senare i betydelsen vackert. Det var för dem och många efterkommande generationer ett uttryck för ett konfliktfyllt samhälle, klämt mellan klimatförändringar, pestepidemier och krig. För det ledande borgerskapet i den växtvärkande staden under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var Kärnan delar av ett idealiserat förflutet, något som gav ära och legitimitet för dem själva såväl som för platsen Helsingborg. För de mest inbitna H55-besökarna uppfattades Kärnan möjligen som ett stadium som samhället hade lämnat, ett av trappstegen i en historieprocess som oupphör-

ligen skulle leda framåt mot bättre och ljusare tider. Samtidigt genererar tornet hela tiden nya minnen och berättelser utanför dess ursprungliga funktion såväl som dess problematiska relation till det högre borgerskapets nationalismvurm. Det är trots allt svårt att låta bli att associera till personliga minnen från Kalvinknattet, Kul-i-juli-tillställningar och studentutspring. Det är inte fel att både minnas Kärnan för det destruktiva den verkligen var och samtidigt känna stolthet för vad den symboliserar idag. Kärnan är och bör få vara ett bråkigt minnesmärke, som utmanar oss i att hålla mer än en berättelse i huvudet på samma gång.

Snart nalkas ytterligare en utställning. På en engelskspråkig hemsida i cyberrymden berättas det för invånare och hugade investerare att H22 ska vara en manifestation för en smartare och en mer hållbar stadsutveckling i en tid av klimatförändringar, viruspandemier och ökad nationalism. Då är det viktigt att komma ihåg att inte göra om samma misstag som under 1300- och 1800-talen. Kärnans mångfacetterade historia lär oss att inte bygga några motsvarigheter till borgtorn eller exkluderande berättelser. För vem skulle i tider av klimatförändringar, pandemier och konflikter välja att bygga monumentala byggnadsverk för de få och mäktiga? Smartare och hållbarare stadsutveckling bör väl kännetecknas av lösningar som gagnar alla? Säkert är emellertid att de framtida H22-besökarna, precis som 1955 års besökare, kommer att ha svårt att låta bli att besöka Kärnan. ●